

DOI: 10.32347/2076-815X.2024.87.275-293

УДК 711.51

к.т.н., доцент **Стародуб І.В.**,
starira77@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6670-273X

ПОВОЄННЕ ВІДНОВЛЕННЯ МІСТ: НАУКОВІ ПІДХОДИ ТА ЗАКОРДОННИЙ ДОСВІД ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ

Проаналізовано наукові підходи до повоєнного відновлення міст. Вивчено закордонний досвід реалізації цих підходів. Досліджено ефективність підходів повоєнного відновлення міст.

Ключові слова: повоєнне відновлення міст; наукові підходи; закордонний досвід реалізації; ефективність підходів.

Війна – найстрашніший руйнівний абсурд, який держави, народи, етнічні, релігійні та соціальні групи переживають впродовж усієї своєї історії. Вона завжди пов'язана із демографічними, економічними, територіальними, культурними втратами, призводить до руйнувань населених місць, інфраструктури та ресурсів. Показово, що літературних джерел, де описують причини, хід та результати війни, оспівують, романтизують та героїзують її, значно більше, ніж тих, в яких аналізують масштаби людської трагедії та руйнувань, спричинених війною. Проте, серед останніх, чимало джерел [1-3] виділяються в окрему групу і досліджують обсяги та характер руйнувань населених пунктів, вивчають процеси та результати їх відновлення. Ці дослідження охоплюють широкий спектр екологічних, економічних, соціальних, етнокультурних, політичних, планувальних, архітектурних та організаційних питань. Найчастіше у цих роботах вивчають процеси повоєнного відновлення окремих міст чи агломерацій, рідше – великих груп міст. Окремим напрямом досліджень є узагальнення досвіду повоєнного відновлення із розробкою класифікацій, моделей, методів, підходів та концепцій.

У світлі подій російсько-української війни та її наслідків для українських міст важливим є питання вибору та оцінки ефективності підходів повоєнного відновлення міст.

Метою даного дослідження є порівняльний аналіз наукових підходів повоєнного відновлення міст, вивчення закордонного досвіду їх реалізації та дослідження ефективності цих підходів. Критеріями, які будуть підтверджувати таку ефективність, прийнято факт повернення та швидкість зростання кількості населення міста після проведення ряду заходів, які відносяться до того чи іншого підходу. Для цього буде розглянуто 6 міст, які знаходилися чи

знаходяться в стані війни та зазнали внаслідок цього фізичних пошкоджень чи руйнувань на рівні 65-100%. Зазначені міста не приймали участь в одному й тому ж конфлікті, більшість із них різняться часовими межами конфлікту, географічним положенням, демографічним складом населення, рівнем соціально-економічного, просторового розвитку та інженерно-транспортної інфраструктури.

У ранніх наукових дослідженнях вчені Хеес, Кейтс (1977), Боулін (1982), Трейнер (1978), Дребек (1984), Олівер-Сміт (1986), Бейтс (1993) повоєнне відновлення зводили до **відновлення фізичних аспектів антропогенного та природного середовища**, ототожнюючи його з реконструкцією та підкреслюючи важливість впровадження комплексних схем міського планування. Окремі дослідники цього підходу висловлювали думку, що відновлення – це постійний процес, який слід розпочинати задовго до закінчення конфлікту.

Відмінність між поняттями «відновлення» і «реконструкція» поглибилася після завершення розпаду Югославії та облоги Сараєво в 1996 році, коли акцент у дослідженнях змістився у бік вивчення ролі нематеріальної культурної спадщини у відбудові держави та реінтеграції громади. Стенлі-Прайс (2007), Готема, Грінберг (2008) зосередилися на дослідженні **відродження культурної тканини** населеного пункту, включаючи відновлення символічних пам'яток, культурних маркерів національної ідентичності, вивчаючи значення дому та землі у свідомості людей. Вони вважали це пріоритетом у відновленні міст і ставили в один ряд за важливістю із необхідністю забезпечення мешканців міста житлом та задоволення їх основних потреб.

Автором окремого напряму досліджень є Аддісон (2003), який вивчає вузький спектр проблем повоєнного відновлення африканських міст. Він пов'язує реконструкцію з відновленням через **концепцію «широкого відновлення»**. На його думку, результативність відновлення вимагає ряду паралельних дій, які виходять за рамки процесу відновлення пошкодженої фізичної інфраструктури. Ці дії включають: розбудову миру, забезпечення політичної стабільності, зміцнення функцій держави, розселення біженців та відбудову соціального та економічного секторів. Для досягнення цієї мети Аддісон виділяє дві умови. Першою – є збалансована та активна роль місцевих громад, національних та міжнародних організацій, залучених у процес відновлення. Друга – передбачає законодавчу та політичну реформи, які супроводжують реконструкцію фізичного, природного та людського капіталу. Аддісон наголошує на тому, що надання пріоритету у виконанні одній умові над іншою може призвести до вузького, а не широкого відновлення.

Із середини 1990-х років термін «реконструкція» у контексті повоєнної відбудови міст зазнає критики, як такий, що передбачає діяльність направлену на відтворення середовища «status quo», без врахування та ліквідації умов, які призвели до конфлікту. На думку Бараката, Зіка (2009) та Чанга (2010) просте відтворення до стану доконфліктного середовища створює умови, що призвели до цього конфлікту, і є неможливим через незворотність соціальних, політичних та економічних змін. Вони розглядають відновлення як **адаптивний процес**, який узгоджує реконструкцію систем, що діяли до конфлікту, зі значними змінами цих систем. Паралельно вчені Берке, Картез, Венгер (1993), Ніл (1996), Чанг (2009) оскаржують концепцію відновлення як лінійного процесу, стверджуючи, що відновлення є повторюваним процесом із нашаруванням фаз у багатьох масштабах від місцевого, регіонального до національного. Науковці розглядають повоєнне відновлення як багатогранний, складний і нескінченний процес. Вони більше не сприймають конфлікт, як перерву в розвитку, а відновлення – як зворотний процес, спрямований на відновлення до доконфліктного нормального стану.

Підхід Ольшанського (2005), Мілеті (1999), Віснера (2004), Девіса (2005), Вале та Кампанелли (2006) пов'язує відновлення не лише з фізичним відновлення самого міста, але й із **відновленням соціальної тканини міста**. Для них відновлення – це здатність та бажання жителів повернутися у місто, зберегти соціальні зв'язки та відновити функції громади.

Давуді (2012), Оуен (2015), Браун (2013) та Тег-Елдіні (2017) запропонували **професійний підхід** до відновлення міст. Ними було встановлено, що спеціалісти із просторового планування відіграють життєво важливу роль у стимулюванні позитивних змін населеного пункту через діалог з неурядовими, гуманітарними організаціями та жителями постраждалої громади. Вони визнавали, що спеціалісти із просторового планування, знаючи пріоритети та очікування усіх членів громади, можуть втілити проекти щодо успішного відновлення та розвитку громади. Довгострокове залучення громади до процесу прийняття рішень має фундаментальне значення для цього підходу.

Тірні та Олівер-Сміт (2012), Марч і Корнакова (2017) виокремлюють **інтегрований підхід** і характеризують повоєнне відновлення, як всеохоплюючий соціальний процес, який задумується, реалізується та переживається у фізичному, природному, культурному, економічному та інституційному середовищі. Внаслідок цього фізична реконструкція та соціальне відновлення стають переплетеними у більш широкому процесі відновлення [4].

Варшава. На початок 1945 року у Варшаву, яку було зруйновано на 84% (промислову інфраструктуру та пам'ятки було знищено на 90%, житлові

будинки – на 72%) [22] почали повертатися люди, які самоорганізувалися і добровільно починали проводити роботи з розбору завалів.

3 лютого 1945 року Державна рада Польщі ухвалила резолюцію про реконструкцію Варшави, а вже 14 лютого було створено Бюро відновлення столиці. До 1952 року в Бюро відновлення столиці тривав конфлікт між фракцією польського архітектора Яна Захватовича та оточенням начальника бюро Романа Петровського. План Захватовича передбачав повну реконструкцію будівель і пам'ятників; автор плану вважав, що нація та її культурні пам'ятки – це одне ціле [23]. Петровський, у свою чергу, пропонував розвивати місто за принципами соцреалізму, наполягаючи на тому, що для розвитку місто потребує нового міського плану, нових вулиць та будівель.

Таблиця 1.

Підходи до повоєнного відновлення в різних містах світу [5-22, 26, 30]

Місто, країна, рік	Кількість населення до воєн- них дій, осіб (рік)	Відсоток пошкод- жень чи руйнувань міста, %	Кількість населення після відбудови міста, осіб (рік)	Тривалість воєнних дій на те- риторії міс- та, днів	Підходи до відновлення міст*						
					1	2	3	4	5	6	7
Варшава, Польща, 1939-1944	1289000 (1939)	65-84	478 755 (1946) 972 463 (1955) 1 232 000 (1964) 1 644 626 (1984) 1 792 692 (2020)	1958	+	+	+		+	+	+
Хіросіма, Японія, 1945	343 968 (1940) 419 182 (1942)	92	137 197 (1945) 431 336 (1960) 1 079 619 (1989) 1 201 281 (2020)	1	+		+		+	+	+
Хюе, В'єтнам, 1968	103 563 (1964) 156 537 (1968)	80	209 043 (1973) 165 710 (1979) 219 149 (1992) 652 572 (2020)	32	+		+		+		
Сараєво, Боснія і Герцеговина, 1992-1995	529 021 (1991)	~ 100	275 524 (2013) 346 859 (2024)	1495	+	+		+			
Бейрут, Ліван, 1975-1990	474 870 (1970)	~ 90	361 366 (2007)	5661	+			+		+	
Алеппо, Сирія, 2011-	3 818 000 (2000) 4 450 000 (2008)	50-65	1 358 315 (2012) 600 000 (2014) 1 600 000 (2016) 2 317 650 (2024)	конфлікт триває		+					

*Підходи до відновлення міст: 1 – відновлення фізичних аспектів антропогенного та природного середовища; 2 – відродження культурної тканини; 3 – концепція «широкого відновлення»; 4 – адаптивний підхід; 5 – відновлення соціальної тканини міста; 6 – професійний підхід; 7 – інтегрований підхід.

Завдяки наполегливості Захватовича та його команди до серпня 1953 року [23] було проведено перший етап історичної реконструкції більшої частини Старого міста та Королівського тракту. Єдиним джерелом фінансування були добровільні пожертви громадян, які збирав Громадський фонд відновлення столиці, що діяв з 1945 по 1965 рік. Окрім цього, саме залучення жителів міста до робіт по відновленню та їх загальний інтерес до його відродження зробили процес відновлення столиці можливим.

Водночас було реалізовано проекти нового будівництва: траси W-Z (1949 рік), житлового району Марієнштат, житлового кварталу Муранів і Палацу культури та науки (1953-1956 роки).

Будівництво нової польської соціалістичної столиці передбачало націоналізацію нерухомості. У жовтні 1945 року набрав чинності декрет Берута [24], згідно з яким уся земля в межах довоєнних кордонів Варшави була націоналізована. А в 1949 році було проведено конфіскацію майна [25]. Ці дії не лише порушували конституційне право власності, а й стали підґрунтям для майбутніх судових позовів з боку довоєнних власників та їхніх спадкоємців. Багато істориків вважають, що без таких рішень відновлення столиці було б неможливим.

До кінця 1950-х Варшава відновила свою роль столиці, центру політичного й економічного життя держави [23] та досягти довоєнної чисельності населення не вдалося навіть до середини 1960-х (табл. 1).

Хіросіма. У листопаді 1945 року Японський Національний Уряд заснував Агентство повоєнного відновлення, яке запустило проекти реконструкції 115 міст, що зазнали особливо значних руйнувань.

Тоді ж відділ містобудування уряду префектури Хіросіми взяв на себе провідну роль у реконструкції міста Хіросіма і вже до листопада 1946 року розробив різні варіанти проектів відбудови міста, які були винесені на обговорення та отримали відгуки від міської влади Хіросіми та місцевих жителів. Остаточний проект реконструкції міста Хіросіма передбачав: проведення термінових заходів із відновлення (поховання жертв бомбардування, вивезення завалів, ліквідацію небезпечних споруд, відновлення системи водопостачання та каналізації, відновлення транспортної, електро-, газової та телефонної мереж, будівництво тимчасового житла; починаючи з 1946 року ці заходи реалізовувалися впродовж чотирьох років) та, власне, сам план реконструкції міста (плани зведення мережі доріг, влаштування парків і зелених зон, зміну функціонального зонування та реорганізацію земель).

Проекти дорожнього будівництва було реалізовано на 27 маршрутах загальною протяжністю близько 80 кілометрів та шириною від 36 до 100 метрів (у довоєнні часи більшість із них були 22 метри завширшки). На площі 170

гектарів було зведено 88 парків, серед яких парк Тюо площею 70 га, побудований на місці колишніх військових споруд, та Меморіальний парк миру площею 11 га на території колишнього району Накадзіма, який знаходився безпосередньо поруч із гіпоцентром вибуху. Було реалізовано проекти рекультивації земель загальною площею близько 1060 га, які включали всі повністю та частково знищені внаслідок атомного бомбардування території [26].

Для забезпечення місцевих мешканців житлом уряд вдався до термінової зміни функціонального зонування територій міста. Часто на місцях довоєнних парків з'являлася житлова забудова. Однак, нестача житла залишалася гострою і спровокувала появу самовільної забудови, як от в районі Мотомачі, що був названий «нетрями з атомною бомбою», де в невеликих злидєнних будівлях уздовж берегів річки Мотоясу тисячі людей мешкали до 1969 року. Масштабне післявоєнне будівництво в цьому районі було завершено лише в 1978 році [27].

Для реалізації усіх проектів було віддано у безоплатне користування колишні військові землі площею 585 га та започатковано ряд заходів для збору коштів на реконструкцію, серед яких: продаж зруйнованих війною земель, проведення лотерей та парі тоталізатора.

Та все ж реалізація проектів відновлення міста гальмувалася фінансовими труднощами. Щоб подолати ці перешкоди, Сіндзо Хамаї, мер Хіросіми, в листопаді 1948 року подав петицію до Національного уряду та парламенту Японії для отримання фінансової підтримки та переконав органи влади у важливості використання національних коштів для реконструкції Хіросіми. Саме завдяки цьому місту вдалося швидкими темпами реалізувати проекти реконструкції [26].

Плани реконструкції Хіросіми довелося скоротити через перегляд США, як основного донора повоєнного відновлення Японії з 1946 по 1952 роки, своєї політики фінансової підтримки [28].

У 1958 році Хіросіма була відбудована, в місті проживало більше населення, ніж у довоєнний період [29].

Хюе. Ще до завершення Тетського наступу (січень-серпень 1968 року) уряд Південного В'єтнаму, на чолі з президентом Тхієу та за підтримки офіційних осіб США, розпочав операцію «Відновлення». Було створено робочу групу для надання негайної допомоги біженцям, відновлення транспортних інженерних споруд та забезпечення громадського порядку.

До кінця березня 1968 року у рамках операції «Відновлення» у місті Хюе було здійснено поховання загиблих, очищено від будівельного сміття усе місто, налагоджено водо- та електропостачання, доставлено продовольство. Кожен житель міста мав право на отримання для відбудови власного житла 10 000

пістрів (еквівалент тогочасних 85\$ або нинішніх 769\$), 20 листів покрівлі та 10 мішків цементу. Через місяць було розпочато роботу над другою та третьою чергами ремонту та реконструкції громадських будівель та житлової забудови, відновлено роботу місцевого радіо, телебачення та друкарень. З травня 1968 до лютого 1969 року відбувається відновлення національної залізниці, яка проходила через місто Хюе [30].

Попри вражаючий початок та результативність, операція «Відновлення» незабаром втратила темп через завищені очікування та вимоги до переобтяженого та неефективного адміністративного апарату Південного В'єтнаму. Визнаючи, що уряд розпочав програми реконструкції, переселення та економічного відродження, американські спостерігачі повідомляли, що відбулося критичне зниження ефективності, тоді, коли програма відновлення повинна була отримати ще більший імпульс для реалізації. Місцеві чиновники перевитратили свої бюджети і окремі проекти відновлення зупинилися [30]. У зв'язку з цим було проведено ряд адміністративних реформ, відсторонено неефективних управлінців місцевих органів влади.

Усвідомлення необхідності вижити призвело до реальної національної мобілізації робочої сили, впровадження широких навчальних програм для місцевих чиновників, значного прискорення економічних реформ та відновлення сільського господарства [31].

Місто було відновлено до 1973 року, а кількість його населення зросла на третину проти довоєнних показників. Варто зазначити, що після завершення війни в 1975 році перемогою Північного В'єтнаму, кількість населення Хюе зменшилась на понад 20%. Окрім цього, місцеві історичні пам'ятки династії Нгуєнів було занедбано, оскільки доктрина Робітничої партії В'єтнаму описувала їх як «пережитки феодального режиму». Лише з 1993 року історичні райони почали реставрувати, а місто стало розвиватися як центр туризму.

Сараєво. Згідно з Дейтонськими домовленостями (1995) Сараєво було поділено на дві частини шляхом перетворення лінії фронту часів війни на етнічний кордон, а саме: місто Сараєво (Федерація Боснія і Герцеговина) та Східне Сараєво (Республіка Сербська). До складу міста Сараєво увійшли практично усі території довоєнного міста, тоді як до Східного Сараєво – лише окремі південно-східні околиці та реінтегровані території приміських муніципалітетів.

Етнічний, інституційний та політичний поділ міста, неузгодженість дій різних гілок міської влади, несвоєчасність прийняття ними рішень мали суттєві наслідки для механізмів функціонування та відновлення міста. Так, наприклад, Інститут планування розвитку кантону Сараєво, як відповідальний інституційний орган у сфері просторового та міського планування міста

Сараєво, розробив перший післявоєнний Просторовий план лише 31 серпня 2006 року з терміном дії до 2023 року [34]. Окрім цього, з 1983 року формально діяв, типовий для соціалістичних країн і прогресивний для свого часу, тридцятирічний Генеральний містобудівний план довоєнного міста Сараєво. У 1996 він був лише переглянутий та адаптований до просторових, соціальних, економічних та геополітичних змін і станом на 2019 рік не був оновлений через політичний тиск і брак людських ресурсів. До того ж, лише для потенційних інвесторів, окремо було розроблено «Інвестиційний путівник – Сараєво: вигідне місце для бізнесу», в якому кантональна влада інформувала потенційних інвесторів про пріоритетні місця для будівництва у місті Сараєво.

Зі свого боку в Республіці Сербська «Урбаністична агенція РС», під керівництвом урбаніста Борислава Стойкова, підготувала власний проект реконструкції, який охопив лише Східне Сараєво.

Фактично, повоєнна відбудова міста Сараєво відбувалася без нового плану. Стратегічний просторовий потенціал міста був зведений лише до залучення інвестицій у відокремлені локації, нехтуючи громадськими інтересами та соціокультурними аспектами. Прямі іноземні інвестиції та позики міжнародних фінансових організацій було спрямовано на реконструкцію, короткострокові галузеві, а не стратегічні проекти та просторове планування. Окрім цього, широкомасштабна приватизація сприяла зміні інвесторами функціонального призначення придбаної міської землі, унаслідок чого більшість промислових зон було знищено, а на їх місці було зведено житло без інфраструктури (навчальних, медичних, громадських закладів). Часто громадські та зелені зони розглядалися як потенційні будівельні майданчики. Дозволи на будівництво для усіх охочих долучитися до відбудови міста були недоступні, а сам процес їх видачі був непрозорим [33]. Маріїн Двір, як центральний район міста, перебував під найбільшим інвестиційним тиском і, зрештою, перетворився на район торгівельних центрів та комерційної нерухомості, різко контрастуючи з прилеглими, інвестиційно менш привабливими районами. Внаслідок ущільнення забудови у центрі міста загострилася транспортна проблема, а поява великої кількості висотних споруд погіршила циркуляцію та якість повітря [32].

До кінця 1998 року переважну частку будівельного фонду міста Сараєво, головним чином, багатоквартирне житло, як і більшість доріг та транспортних мереж, було відновлено за рахунок коштів донорів. Водночас реконструкція та будівництво індивідуального житла, які здійснювалися без узгодженої державної стратегії і фінансування, набули анархічних форм.

Слаборозвинене громадянське суспільство не змогло забезпечити участь громадськості при обговоренні планів повоєнного відновлення та розвитку

міста. Громади не мали правових, економічних і політичних повноважень, щоб оскаржити рішення, які приймалися муніципальною чи кантональною владою та лобіювалися впливовими інвесторами.

Підходи до міського планування, що були характерні для соціалістичного періоду, перестали відповідати викликам, які створював ринок. Більшість державних та напівдержавних архітектурно-містобудівних бюро було ліквідовано. Архітектори та урбаністи в цих умовах стали інструментами в руках інвесторів. Недосконалість повоєнного містобудівного законодавства, що дозволяла інвесторам вносити зміни на етапі реалізації проекту, репатріація незаконних та напівлегальних споруд в офіційну правову систему сприяли зниженню довіри до державних інституцій та мінімізували роль архітекторів у формуванні нового повоєнного образу міста.

До процесу відновлення міста Сараєво влада міста запрошувала відомих архітекторів Ренцо Піано та Леббеуса Вудса. Останній запропонував в проекті реконструкції Сараєво (1993-1996) теорію, згідно з якою руїни війни повинні бути збережені та інтегровані в нове будівництво, як нагадування про досвід війни. Такий підхід викликав суспільний резонанс – багато науковців, архітекторів і жителів охопленого війною міста стверджували, що надмірне нагадування про війну лише посилить травми від неї. Проте, Сараєво стало містом-музеєм Боснійської війни, пам'ять про яку виражено у різних формах і масштабах меморіалізації [33].

Брак далекоглядних та систематичних стратегій міського розвитку для постконфліктного та постсоціалістичного міста [32], відсутність платформи, на якій міжнародні організації, місцеві архітектори та жителі координували б свої дії у прагненні відродити місто, спровокували незбалансований та нестабільний повоєнний розвиток міста і призвели до того, що донині чисельність його населення не досягла довоєнного рівня.

Бейрут. Після закінчення війни 1975-1990 років міська агломерація Бейруту являла собою анархічну міську забудову [35, 43], що простяглася вздовж прибережного коридору та його прилеглих висот. Унаслідок несанкціонованого захоплення територій та нерухомості місцевими жителями впродовж війни були зруйновані найбільш значущі історичні будівлі і споруди столиці [36].

Для планування та реконструкції центрального району Бейруту під керівництвом Ради розвитку та реконструкції та за участі прем'єр-міністра країни, Рафіка Харірі, у 1994 році було створено ліванську приватну акціонерну компанію Solidere, яка мала форму державно-приватного партнерства. Її завданням став розвиток та реконструкція центрального району Бейруту, який

був зруйнований і позбавлений своєї довоєнної економічної та демографічної активності [37, 38].

Група вчених і містобудівників піддала критиці цілі і методи реконструкції, які провадила компанія Solidere. Це стосувалося великомасштабного знесення уцілілих історичних споруд у центральному районі Бейрута, фрагментарності самої реконструкції по відношенню до усієї тканини міста [39] і перетворення центрального району на «острів сучасності» [40]. Ці зауваження було враховано в новому модифікованому плані, який згодом був розроблений Спілкою інженерів та погоджений урядом країни. На розгляд громадськості новий план не був представлений.

Solidere було надано повноваження щодо примусового викупу нерухомості, компенсуючи її вартість акціями Solidere, а не готівкою, а також повноваження регуляторного органу, що дозволило компанії управляти центром міста. Водночас компанія використовувала переслідування, щоб заволодіти нерухомістю за компенсацію, яка була нижчою від ринкової вартості [41, 42].

Внаслідок повоєнної реконструкції міста було знищено частину архітектурної та культурної спадщини міста. Серед сотень зруйнованих будівель були останні залишки Османської імперії та середньовіччя [44]. Традиційні приватні магазини у центрі Бейрута були замінені громадськими закладами, доступними лише для незначної категорії населення. Урядові квартали через присутність воєнізованої охорони стали безлюдними. Більшість громадських місць, передбачених планом реконструкції компанії Solidere, таких як «Сад прощення», центральний парк і археологічний музей і донині залишаються недобудованими [41].

Щоразу, як тільки конфлікт Лівану та Ізраїлю вступав в активну збройну фазу на території Бейруту, компанія Solidere розробляла новий план відновлення центру міста, який передбачав зростання вартості робіт, та продовжувала терміни його реалізації. Наразі остаточний термін продовжено до 2029 року [36].

До початку ізраїльсько-ліванського конфлікту 2006 року місто відновило свій статус туристичного, культурного та інтелектуального центру Близького Сходу, а також центру торгівлі, моди та медіа [45]. Через помилки, які були допущені при відновленні Бейруту, чисельність населення міста станом на 2007 рік не досягала рівня 1970 року, хоча загальна чисельність агломерації Бейруту зросла за згаданий період у понад 2 рази.

Варто зазначити, що при реконструкції центру Бейруту вперше було застосовано термін «реальний урбанізм», який визначає сукупність таких проблем, як: слабкість або нестабільність публічної влади, зростаюча кількість

населення, приватизація громадських послуг та їх фінансування, а також домінування державної політики над приватною сферою [35].

Алеппо. Місто Алеппо було зруйноване на 65%; понад 60% його історичних та археологічних пам'яток було частково пошкоджено, 30% – повністю і цілеспрямовано знищено, серед яких Велика мечеть Омейядів та Цитадель Алеппо [46].

В ході конфлікту Алеппо було розділене на східну частину під контролем повстанців і західну – під контролем режиму. Місто зазнало значного пошкодження інфраструктури, втратило можливість надавати основні послуги населенню, постраждало внаслідок демографічних змін та міграції. Впродовж конфлікту більшість житлових районів та громадських центрів перетворилися на етнічні чи релігійні анклави, відбулося несанкціоноване захоплення та привласнення землі та нерухомості [47].

З травня 2016 року в східній частині міста частково почали проводити відновлювальні ремонти житлових будинків, з жовтня цього ж року – у підконтрольних уряду районах Старого міста, а з початку 2021 року хаотична реконструкція міста набула масового характеру. Цікаво, що в цих умовах діє, прийнята у 2012 році, урядова декларація, яка забороняє здійснювати будь-які будівельні відновлювальні роботи житла без отримання офіційного дозволу і передбачає переважне право держави перед порушником на вилучення майна. Окрім цього, будь-яке будівництво за межами офіційно встановлених функціональних зон міста вважається незаконним [46].

У грудні 2016 року Алеппо було возз'єднано і взято під контроль сирійських урядових сил. Після зміни балансу сил на користь Асада, уряд за допомогою своїх союзників та за участі підконтрольних режиму компаній відбудував частину багатовікового ринку Алеппо, окремі історичні мечеті та державні установи. У даний час уряд має план повного знесення та централізованої реконструкції окремих східних районів міста.

Попри те, що даний конфлікт ще не вичерпано і план відновлення усього міста наразі відсутній, ще у 2017 році ЮНЕСКО запропонувало варіанти реконструкції Алеппо та численні схеми допомоги у постконфліктній реконструкції об'єктів спадщини, а Центр конфліктів, переговорів і відновлення ім. Шаттака розробив проект відбудови Алеппо, спрямований на надання першочергової допомоги жителям та громадам міста [48].

Нині у сирійського режиму відсутній комплексний план та фінансові можливості для відновлення міста. Держави-прихильники режиму не висловили наміру витратити значні суми на реконструкцію міста. США та ЄС, на момент написання статті, також не розглядають такої можливості, оскільки запропонований у 2017 році на міжнародному рівні Женевський мирний процес

загальмувався через непоступливість режиму та переслідування ним тих, хто йому протистояв. Міжнародні донори фінансової допомоги впевнені, що той тип управління державою, який наразі існує у Сирії, перенаправить значні суми допомоги на утримання самого режиму, що не сприятиме поверненню жителів та відновленню економіки міста та держави [46].

Зростання чисельності населення Алеппо, яке спостерігається з початку 2014 року, свідчить лише про глибину гуманітарної кризи, спричиненої війною та природними катаклізмами, і не пов'язане із процесами відновлення самого міста.

В процесі аналізу наукових підходів повоєнного відновлення міст та вивчення закордонного досвіду їх реалізації було встановлено, що:

- наукові підходи повоєнного відновлення міст в академічному середовищі частіше формуються лише після вивчення результатів відновлення міст, рідше – до або під час процесу відновлення;
- застосування усього розмаїття підходів до повоєнного відновлення міст, а не окремих підходів є найбільш ефективним у процесі відновлення;
- високий професіоналізм, згуртованість розробників і виконавців є вирішальними у процесі вибору підходів повоєнного відновлення, а методи реалізації проектів, послідовність, безперервність та фінансування етапів відновлення – у забезпеченні ефективності цих підходів;
- наявність чіткого плану, оперативність та адекватність відновлювальних робіт, створення відкритої та прозорої платформи із залученням широкого кола інвесторів мають велике значення у процесі відновлення;
- ефективність відновлення залежить від особливостей соціально-економічного довоєнного розвитку населеного пункту та не залежить від тривалості конфлікту, масштабів пошкоджень і руйнувань;
- відновлення фізичних аспектів антропогенного середовища у містах з високими довоєнними показниками чисельності населення настає раніше, ніж відновлюється соціальна тканина міста, натомість у містах з середніми та малими показниками таке відновлення відбувається одночасно;
- міста, чисельність населення яких впродовж конфлікту зменшилася не менше ніж до третини проти довоєнних показників, ефективно відновлюються за умови застосування усіх підходів;
- процеси відновлення міст, воєнні конфлікти в яких відбувалися після 1990-х років, є менш ефективними через зовнішню та внутрішню вимушену незворотню міграцію населення;
- розвинене громадянське суспільство активно сприяє процесам відновлення міст, своєю діяльністю підвищує ефективність цих процесів;

лобізм та корупція, неузгодженість дій різних гілок міської влади, несвоєчасність прийняття ними рішень – перешкоджає процесам відновлення.

Очевидно, що розробка нових підходів до відновлення, які враховують реальний соціально-економічний стан в ході конфлікту як окремо взятого населеного пункту, так і держави зокрема, вивчення впливу ментальних особливостей соціуму та інформаційного середовища на процес повоєнного відновлення міст, дослідження ефекту зміни власників нерухомості на процес відновлення повинні стати предметом нових досліджень.

Список використаних джерел

1. Google Scholar. Пошук за контекстом: “Повоєнна відбудова міст”. URL: https://scholar.google.com/scholar?hl=en&as_sdt=0%2C44&as_vis=1&q=повоєнна+відбудова+міст&btnG= (дата звернення: 12.06.2024).
2. Google Scholar. Пошук за контекстом: “Post-war reconstruction of cities”. URL: https://scholar.google.com/scholar?hl=en&as_sdt=0%2C44&as_vis=1&q=post-war+reconstruction+of+cities&btnG= (дата звернення: 12.06.2024).
3. Google Scholar. Пошук за контекстом: “Post-war recovery cities”. URL: <https://www.jstor.org/action/doBasicSearch?Query=Post-war+recovery+cities&so=rel> (дата звернення: 12.06.2024).
4. Al-Harithy H. Urban recovery. Intersecting displacement with post war reconstruction. New York: Routledge, 2022. 425 p.
5. Demographic yearbook. 1955. Seventh issue. Special topic: Population censuses. Statistical Office of the United Nations. Department of Economic and Social Affairs. New York: United Nations, 1955. P. 167, 177-178.
6. Demographic yearbook. 1960. Twelfth issue. Special topic: Population trends. Statistical Office of the United Nations. Department of Economic and Social Affairs. New York: United Nations, 1960. P. 316, 335.
7. Demographic yearbook. 1965. Seventeenth issue. Special topic: Natality statistics. Statistical Office of the United Nations. Department of Economic and Social Affairs. New York: United Nations, 1966. P. 151,154, 157.
8. Demographic yearbook. 1970. Twenty-second issue. Special topic: Population trends. Statistical Office of the United Nations. Department of Economic and Social Affairs. New York: United Nations, 1971. P. 452, 458, 463.
9. Demographic yearbook. 1975. Twenty-seventh issue. Department of Economic and Social Affairs. Statistical Office. New York: United Nations, 1976. P. 263, 265-266, 269.
10. Demographic yearbook. 1985. Thirty-seventh issue. Department of International Economic and Social Affairs. Statistical Office. New York: United Nations, 1987. P. 267, 275.
11. Demographic yearbook. 1990. Forty-second issue. Department of International Economic and Social Affairs. Statistical Office. New York: United Nations, 1992. P. 278, 282, 286.
12. Demographic yearbook. 1995. Forty-seventh issue. Department for Economic and Social Information and Policy Analysis, Statistics Division. New York: United Nations, 1997. P. 283, 290-291, 295.
13. Demographic yearbook. 2005. Fifty-seventh issue. Department of Economic and Social Affairs. New York: United Nations, 2008. P. 292, 301, 311.
14. Demographic yearbook. 2009-2010. Sixty-first issue. Department of Economic and Social Affairs. New York: United Nations, 2011. P. 339, 343, 346, 356.
15. Demographic yearbook. 2020. Seventy-first issue. Department of Economic and Social Affairs. New York: United Nations, 2021. P. 336, 355.

16. The City of Hiroshima. Statistical Profile. URL: https://web.archive.org/web/20080206110108/http://www.city.hiroshima.jp/kikaku/joho/toukei/12_pro/profile-e.html (дата звернення: 12.06.2024).
17. Nghị quyết 1264/NQ-UBTVQH14 2021 điều chỉnh địa giới hành chính cấp huyện Thừa Thiên Huế. URL: <https://thuvienphapluat.vn/van-ban/Bo-may-hanh-chinh/Nghi-quyet-1264-NQ-UBTVQH14-2021-dieu-chinh-dia-gioi-hanh-chinh-cap-huyen-Thua-Thien-Hue-473372.aspx> (дата звернення: 12.06.2024).
18. Census of population, households and dwellings in Bosnia and Herzegovina, 2013. Final results. Sarajevo: Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, 2016. 268 p.
19. World population review. Sarajevo population 2024. URL: <https://worldpopulationreview.com/world-cities/sarajevo-population> (дата звернення: 12.06.2024).
20. World population review. Aleppo Population 2024. URL: <https://worldpopulationreview.com/world-cities/aleppo-population> (дата звернення: 12.06.2024).
21. Bandarin F. The Reconstruction and Recovery of Syrian Cultural Heritage: The Case of the Old City of Aleppo. *Collapse and Rebirth of Cultural Heritage* / ed. Lorenzo Kamel. New York: Peter Lang, 2020. P. 45–77.
22. Getter M. Straty ludzkie i materialne w Powstaniu Warszawskim. *Instytut Pamięci Narodowej. Biuletyn IPN*. 2004. No 8-9. P. 62-74.
23. Хто відбудував Варшаву? І чому саме так? Глінський М. URL: <https://culture.pl/ua/stattia/khto-vidbuduvav-varshavu-i-chomu-same-tak> (дата звернення: 12.06.2024).
24. Bierut B. The six-year plan of economic development and building the foundations of socialism in Poland. Warszawa: Książka i Wiedza, 1950. 68 p.
25. Від соціалізму до заможної країни: 16 графіків про економіку Польщі. URL: <https://businessviews.com.ua/ru/economy/id/ekonomika-polschi-1930/> (дата звернення: 12.06.2024).
26. Hiroshima Reconstruction and Peacebuilding Research Project. Hiroshima's Path to Reconstruction. Hiroshima: Rijo Printing Co., 2015. 63 p.
27. Hiroshima Peace Memorial Museum. Redevelopment of Moto-machi. URL: https://hpmuseum.jp/modules/exhibition/index.php?action=DocumentView&document_id=123&lang=eng (дата звернення: 12.06.2024).
28. Order Code RL33331. U.S. Occupation Assistance: Iraq, Germany and Japan Compared. March 23, 2006. Serafino N., Tarnoff C., and Nanto D.K. Foreign Affairs, Defense, and Trade Division. *CRS Report for Congress*. 2006. 16 p.
29. Hiroshima Peace Memorial Museum. Hiroshima Restoration Exposition. URL: https://hpmuseum.jp/modules/exhibition/index.php?action=DocumentView&document_id=121&lang=eng (дата звернення: 12.06.2024).
30. U.S. Marines in Vietnam: 1968, the Defining Year / Shulimson J. et. al. Washington, DC: History and Museums Division, USMC, 1997. 805 p.
31. Komer R.W. Bureaucracy at War. U.S. Performance in The Vietnam Conflict. New York: Routledge, 2022. 192 p.
32. Piplas H. Non-aligned city: Urban laboratory of the new Sarajevo. Zurich: ETH Zurich, 2019. 530 p.
33. Lamphere-Englund G. Rebuilding Sarajevo. Budapest: The Aleppo project, 2015. 47 p.
34. Hadžimuhamedović A. Culture-based urban resilience: post-war recovery of Sarajevo. UNESCO: Ministry of Education, Culture and Science of the Netherlands, 2018. 26 p.
35. Sfeir N. Realurbanism: or the Urban Realpolitik. Towards a “Spatialisation” of the Realist Paradigm from International Relations Theories. *Journal of Settlements and Spatial Planning*. 2013. Vol. 4, No 1, P. 1-10.

36. Erasing memory in downtown Beirut. Battah H. Beirut Report. 19.01.2014. URL: <https://web.archive.org/web/20161207044937/http://www.beirutreport.com/2014/01/erasing-memory-in-downtown-beirut.html> (дата звернення: 12.06.2024).
37. Kabbani O. Prospects for Lebanon. The Reconstruction of Beirut. Oxford: Centre for Lebanese Studies, 1992. 75 p.
38. Beirut redeveloper Solidere struggles through Lebanon's turmoil. Barrington L. Reuters. 12.12.2017. URL: <https://www.reuters.com/article/idUSKBN1E60V1/> (дата звернення: 12.06.2024).
39. Davie M. Discontinuités imposées au coeur de la ville: le projet de reconstruction de Beyrouth. *Villes en projet(s): Actes du colloque tenu à Talence les 23 et 24 mars 1995*. Pessac : Maison des Sciences de l'Homme d'Aquitaine, 1995. P. 351-360.
40. Makdissi S. Laying Claim to Beirut: Urban Narratives and Spatial Identity in the Age of Solidere. *Critical Inquiry*. 1997. Vol. 23, No 3. P. 661-705.
41. Is Beirut's glitzy downtown redevelopment all that it seems? Wainwright O. The Guardian. 22.01.2015. URL: <https://www.theguardian.com/cities/2015/jan/22/beirut-lebanon-glitzy-downtown-redevelopment-gucci-prada> (дата звернення: 12.06.2024).
42. Schmid H. The Reconstruction of Downtown Beirut in the Context of Political Geography. *The Arab World Geographer*. 2002. Vol. 5, No 4. P. 232-248.
43. El-Masri S., Kellett P. Post-war reconstruction. Participatory approaches to rebuilding the damaged villages of Lebanon: a case study of al-Burjain. *Habitat International*. 2001. Vol. 25, No 4. P. 535-557.
44. Mollica M. A Post-War Paradox of Informality in South Lebanon: Rebuilding Houses or Destroying Legitimacy. *Studies of Transition States and Societies*. 2014. Vol. 6, Issue 1. P. 34-49.
45. Ilyes I. I. Rebuilding downtown Beirut. Budapest: The Aleppo project, 2015. 27 p.
46. Syria damage assessment of selected cities Aleppo, Hama, Idlib. Phase III March 2017. Washington DC: World Bank Group, 2017. 55 p.
47. Munawar N.A. Rebuilding Aleppo: Public Engagement in Post-Conflict Reconstruction. *ICOMOS University Forum*. 2018. Vol. 1. P. 1-18.
48. Elayah M.A., Lambert L.A. Conflict and Post-Conflict Governance in the Middle East and Africa. Cham: Palgrave Macmillan, 2023. 288 p.

PhD, associate Professor **Starodub Iryna**

POST-WAR RECOVERY OF CITIES: SCIENTIFIC APPROACHES AND FOREIGN EXPERIENCE IN ITS IMPLEMENTATION

Scientific approaches to post-war cities recovery are analyzed. The foreign experience in implementing these approaches has been studied. The effectiveness of post-war cities recovery approaches has been researched.

The application of a variety of approaches to the post-war recovery of cities rather than individual approaches is the most effective in the recovery process. High professionalism, cohesion of developers and contractors are decisive in the process of choosing post-war recovery approaches. Project implementation methods, sequence, continuity and financing of recovery stages are decisive in ensuring the effectiveness of these approaches. The presence of a clear plan, the efficiency and adequacy of

restoration works, the creation of an open and transparent platform with the involvement of a wide range of investors are of much importance in the recovery process.

The recovery of the physical aspects of the anthropogenic environment in cities with high pre-war population level occurs earlier than the social fabric of the city is recovered whereas in cities with medium and small level this recovery occurs simultaneously. Cities whose population during the conflict decreased not less than into one third of the pre-war level are effectively restore provided that all approaches are used. The processes of recovery of cities in which military conflicts took place after the 1990s are less effective due to external and internal forced irreversible migration of the population.

Keywords: post-war recovery of cities; scientific approaches; foreign implementation experience; effectiveness of approaches.

REFERENCES

1. Google Scholar. Poshuk za kontekstom: "Povoienna vidbudova mist". URL: https://scholar.google.com/scholar?hl=en&as_sdt=0%2C44&as_vis=1&q=povoienna+vidbudova+mist&btnG=. {in Ukrainian}
2. Google Scholar. Poshuk za kontekstom: "Post-war reconstruction of cities". URL: https://scholar.google.com/scholar?hl=en&as_sdt=0%2C44&as_vis=1&q=post-war+reconstruction+of+cities&btnG=. {in Ukrainian}
3. Google Scholar. Poshuk za kontekstom: "Post-war recovery cities". URL: <https://www.jstor.org/action/doBasicSearch?Query=Post-war+recovery+cities&so=rel>. {in Ukrainian}
4. Al-Harithy H. Urban recovery. Intersecting displacement with post war reconstruction. New York: Routledge, 2022. 425 p. {in English}
5. Demographic yearbook. 1955. Seventh issue. Special topic: Population censuses. Statistical Office of the United Nations. Department of Economic and Social Affairs. New York: United Nations, 1955. P. 167, 177-178. {in English}
6. Demographic yearbook. 1960. Twelfth issue. Special topic: Population trends. Statistical Office of the United Nations. Department of Economic and Social Affairs. New York: United Nations, 1960. P. 316, 335. {in English}
7. Demographic yearbook. 1965. Seventeenth issue. Special topic: Natality statistics. Statistical Office of the United Nations. Department of Economic and Social Affairs. New York: United Nations, 1966. P. 151, 154, 157. {in English}
8. Demographic yearbook. 1970. Twenty-second issue. Special topic: Population trends. Statistical Office of the United Nations. Department of

Economic and Social Affairs. New York: United Nations, 1971. P. 452, 458, 463. {in English}

9. Demographic yearbook. 1975. Twenty-seventh issue. Department of Economic and Social Affairs. Statistical Office. New York: United Nations, 1976. P. 263, 265-266, 269. {in English}

10. Demographic yearbook. 1985. Thirty-seventh issue. Department of International Economic and Social Affairs. Statistical Office. New York: United Nations, 1987. P. 267, 275. {in English}

11. Demographic yearbook. 1990. Forty-second issue. Department of International Economic and Social Affairs. Statistical Office. New York: United Nations, 1992. P. 278, 282, 286. {in English}

12. Demographic yearbook. 1995. Forty-seventh issue. Department for Economic and Social Information and Policy Analysis, Statistics Division. New York: United Nations, 1997. P. 283, 290-291, 295. {in English}

13. Demographic yearbook. 2005. Fifty-seventh issue. Department of Economic and Social Affairs. New York: United Nations, 2008. P. 292, 301, 311. {in English}

14. Demographic yearbook. 2009-2010. Sixty-first issue. Department of Economic and Social Affairs. New York: United Nations, 2011. P. 339, 343, 346, 356. {in English}

15. Demographic yearbook. 2020. Seventy-first issue. Department of Economic and Social Affairs. New York: United Nations, 2021. P. 336, 355. {in English}

16. The City of Hiroshima. Statistical Profile. URL: https://web.archive.org/web/20080206110108/http://www.city.hiroshima.jp/kikaku/joho/toukei/12_pro/profile-e.html. {in English}

17. Nghị quyết 1264/NQ-UBTVQH14 2021 điều chỉnh địa giới hành chính cấp huyện Thừa Thiên Huế. URL: <https://thuvienphapluat.vn/van-ban/Bo-may-hanh-chinh/Nghi-quyet-1264-NQ-UBTVQH14-2021-dieu-chinh-dia-gioi-hanh-chinh-cap-huyen-Thua-Thien-Hue-473372.aspx>. {in Vietnamese}

18. Census of population, households and dwellings in Bosnia and Herzegovina, 2013. Final results. Sarajevo: Agency for Statistics of Bosnia and Herzegovina, 2016. 268 p. {in English}

19. World population review. Sarajevo population 2024. URL: <https://worldpopulationreview.com/world-cities/sarajevo-population>. {in English}

20. World population review. Aleppo Population 2024. URL: <https://worldpopulationreview.com/world-cities/aleppo-population>. {in English}

21. Bandarin F. The Reconstruction and Recovery of Syrian Cultural Heritage: The Case of the Old City of Aleppo. *Collapse and Rebirth of Cultural Heritage* / ed. Lorenzo Kamel. New York: Peter Lang, 2020. P. 45–77. {in English}

22. Getter M. Straty ludzkie i materialne w Powstaniu Warszawskim. *Instytut Pamięci Narodowej. Biuletyn IPN*. 2004. No 8-9. P. 62-74. {in Polish}
23. Khto vidbuduvav Varshavu? I chomu same tak? Hlinskyi M. URL: <https://culture.pl/ua/stattia/khto-vidbuduvav-varshavu-i-chomu-same-tak>. {in Ukrainian}
24. Bierut B. The six-year plan of economic development and building the foundations of socialism in Poland. Warszawa: Ksiazka i Wiedza, 1950. 68 p. {in English}
25. Vid sotsializmu do zamozhnoi krainy: 16 hrafikiv pro ekonomiku Polshchi. URL: <https://businessviews.com.ua/ru/economy/id/ekonomika-polschi-1930/>. {in Ukrainian}
26. Hiroshima Reconstruction and Peacebuilding Research Project. Hiroshima's Path to Reconstruction. Hiroshima: Rijo Printing Co., 2015. 63 p. {in English}
27. Hiroshima Peace Memorial Museum. Redevelopment of Moto-machi. URL: https://hpmmuseum.jp/modules/exhibition/index.php?action=DocumentView&document_id=123&lang=eng. {in English}
28. Order Code RL33331. U.S. Occupation Assistance: Iraq, Germany and Japan Compared. March 23, 2006. Serafino N., Tarnoff C., and Nanto D.K. Foreign Affairs, Defense, and Trade Division. *CRS Report for Congress*. 2006. 16 p. {in English}
29. Hiroshima Peace Memorial Museum. Hiroshima Restoration Exposition. URL: https://hpmmuseum.jp/modules/exhibition/index.php?action=DocumentView&document_id=121&lang=eng. {in English}
30. U.S. Marines in Vietnam: 1968, the Defining Year / Shulimson J. et. al. Washington, DC: History and Museums Division, USMC, 1997. 805 p. {in English}
31. Komer R.W. Bureaucracy at War. U.S. Performance in The Vietnam Conflict. New York: Routledge, 2022. 192 p. {in English}
32. Piplas H. Non-aligned city: Urban laboratory of the new Sarajevo. Zurich: ETH Zurich, 2019. 530 p. {in English}
33. Lamphere-Englund G. Rebuilding Sarajevo. Budapest: The Aleppo project, 2015. 47 p. {in English}
34. Hadžimuhamedović A. Culture-based urban resilience: post-war recovery of Sarajevo. UNESCO: Ministry of Education, Culture and Science of the Netherlands, 2018. 26 p. {in English}
35. Sfeir N. Realurbanism: or the Urban Realpolitik. Towards a "Spatialisation" of the Realist Paradigm from International Relations Theories. *Journal of Settlements and Spatial Planning*. 2013. Vol. 4, No 1, P. 1-10. {in English}

36. Erasing memory in downtown Beirut. Battah H. Beirut Report. 19.01.2014. URL: <https://web.archive.org/web/20161207044937/http://www.beirutreport.com/2014/01/erasing-memory-in-downtown-beirut.html>. {in English}
37. Kabbani O. Prospects for Lebanon. The Reconstruction of Beirut. Oxford: Centre for Lebanese Studies, 1992. 75 p. {in English}
38. Beirut redeveloper Solidere struggles through Lebanon's turmoil. Barrington L. Reuters. 12.12.2017. URL: <https://www.reuters.com/article/idUSKBN1E60V1/>. {in English}
39. Davie M. Discontinuités imposées au coeur de la ville: le project de reconstruction de Beyrouth. *Villes en projet(s): Actes du colloque tenu à Talence les 23 et 24 mars 1995*. Pessac : Maison des Sciences de l'Homme d'Aquitaine, 1995. P. 351-360. {in French}
40. Makdisi S. Laying Claim to Beirut: Urban Narratives and Spatial Identity in the Age of Solidere. *Critical Inquiry*. 1997. Vol. 23, No 3. P. 661-705. {in English}
41. Is Beirut's glitzy downtown redevelopment all that it seems? Wainwright O. The Guardian. 22.01.2015. URL: <https://www.theguardian.com/cities/2015/jan/22/beirut-lebanon-glitzy-downtown-redevelopment-gucci-prada>. {in English}
42. Schmid H. The Reconstruction of Downtown Beirut in the Context of Political Geography. *The Arab World Geographer*. 2002. Vol. 5, No 4. P. 232-248. {in English}
43. El-Masri S., Kellett P. Post-war reconstruction. Participatory approaches to rebuilding the damaged villages of Lebanon: a case study of al-Burjain. *Habitat International*. 2001. Vol. 25, No 4. P. 535–557. {in English}
44. Mollica M. A Post-War Paradox of Informality in South Lebanon: Rebuilding Houses or Destroying Legitimacy. *Studies of Transition States and Societies*. 2014. Vol. 6, Issue 1. P. 34-49. {in English}
45. Ilyes I. I. Rebuilding downtown Beirut. Budapest: The Aleppo project, 2015. 27 p. {in English}
46. Syria damage assessment of selected cities Aleppo, Hama, Idlib. Phase III March 2017. Washington DC: World Bank Group, 2017. 55 p. {in English}
47. Munawar N.A. Rebuilding Aleppo: Public Engagement in Post-Conflict Reconstruction. *ICOMOS University Forum*. 2018. Vol. 1. P. 1-18. {in English}
48. Elayah M.A., Lambert L.A. Conflict and Post-Conflict Governance in the Middle East and Africa. Cham: Palgrave Macmillan, 2023. 288 p. {in English}